مەحموود پاشای جاف

«١٨٤٦-١٩٢١»ز

«١٢٦١-١٣٣٩» ك

ئامادە کردنی
ئومێد ئاشنا

بەشی یەکەم

مەحموود پاشای جاف یەکێکە لەو پیاوە گەورانەی کە خزمەتێکی زۆری پێشکەش بە نەتەوەکەی کردوەو هەر لەپێناوی ئەو خزمەت کردنەدا گەلێك ئازارو گیروگرفت و دەربەدەریو دەست بەسەری چەشتووە. ئەم پیاوە مەزنە لەکاتێکدا بە پەرۆشەوە زۆربەی تەمەنی خۆی بەخشیوە بە ئەدەب وکەلەپووری ئەدەبی نەتەوەکەی کە بەدەگمەن کەسانێك هەبوون بیر لەوە بکەنەوە ئەو سامانە گەورە نەتەوەییە بپارێزن جگە لەوەی کە ژیانی خێڵەکیو گەرمیان و کوێستان کردنی هۆزی جاف بارێکی ئارام و جێگیر بوونێکی تەواوی نەڕەخساندوە کە

مەحموود پاشای جاف بە بەرگی پاشایی‌یەوە

ئەم دڵسۆزە بەو شێوەیە هەموو مەبەستەکانی خۆی بەدی‌بهێنێ جگەلەوەی کە نەزانین و دواکەوتویی نەتەوەکەی لەلایەك و بروبیانوو شەڕ پێفرۆشتنی دەوڵەتی عوسمانیو دەولەتی ئێران بە کورد لەلایەکی ترەوە کەمتر ئەو دەرفەتەیان داوەتێ بۆ کارکردن لە پرۆژە گەورەکەیدا، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لەو سەردەمە تاریکەدا تەنیا کەسێك و دڵسۆزێك بووە کە سەدەها لاپەڕە لە شیعری کوردی بەخەتە خۆشەکەی خۆی بنووسێتەوە و ئەوچەند کەشکۆڵێکی نایابی لێ دروست

بکات بەرهەمی زیاتر لەچل شاعیری کوردی لە فەوتاندن رزگـار کردووە. ئەگـەر کەشکـۆڵەکانی مەحموود پاشا نەبـوونـایە هەرگیز ئێمە بەم شێوەیەی ئێستا شیعری مەولەوی‌و وەلی دێـوانـەو بێسـارانی و ئەحمـەد بەگی کۆماسی‌و حەمە ئاغای دەربەند فەقەرەو مەلا وڵەوخان و چەندین شاعیری گەورەمان دەستگیر نەدەبوو.

مەحموود پاشا هەر لەمندالیەوە، لەناو هۆزێکدا چاوی کردۆتەوەو پێگەیشتووە کە شیعرو کۆڕی شاعیرانی لە هەمـوو شت زیـاتر تێدا بووە، بەتایبەتی شیعرەکانی شاعیرانی هەورامان و زەنگنە.

لەلایـەکی تریشەوە گیانی نەتەوەیی‌و گەڕان و سەفەر کردنی بۆ ئەستەموڵ و ڕوسیای ئەوکاتە، بەتایبەتی کە ئەستـەموڵ کانگای شارستانی و پێشکەوتن و شیعرو مۆسیقـاو هونـەر بووە کارێکی زۆر گەورەیـان بووە لە پەروەردە کردنی زەوقی ئەدەبی‌و هەستی نەتەوەیی ئەم پیاوە نەمرەدا. ئەوە بوو کە لە تورکیا گەڕایەوەو لە پێناوی خزمـەتکـردنی نەتـەوەکەیدا وازی لە پلەی ـ متصرف شاری ـ ئورفـەـ هێـنـا، لە شارەزووردا کەوتـە بڵاو کردنـەوەی بیرو باوەڕی نیشتمـانی‌و هەمـوو سەرۆکە کوردەکانی هۆزوو تیرەکانی لەسەرانسەری کوردستاندا کۆکردەوە هەتا بتوانن یەکێتی و هێزێکی گەورە دروست بکەن کە بەرانبەر دەسەلاتی ئێران و دەوڵەتی عوسمانی بوەستنـەوەو جۆرە سەربەخۆییەك بۆ خۆیان بەدەست بهێنن، ئەوە بوو کۆنگـرەی کەنـار زەڵم یاخود (دواوان)ی پێکهێنا، ئەو بوو کۆنگرەیەی کە دوایی باسی دەکەین و تەواوی کێشەکە لە یاداشتەکانی پیرەمێردا باسکراوە. مەحـمـوود پاشـا زۆر باش لەوە گەیشتبـوو کە هەر نەتـەوەیەك خوێندەواری‌و ڕۆشنبیری تێدا بڵاونەبێتەوە ئەوا ئەو نەتـەوەیە هەرگیز پێشناکەوێ‌و بە ئاواتەکانی خۆی ناگات.

لە پێنـاوی ئەم ڕاستیـەدا مەحمـوود پاشـا کەوتـە کۆکردنەوەو سەر لەنوێ نووسینەوەی شیعری هەرچی شاعـیرانی کورد هەیـە ئەوانـەی کە دەستی کەوتـوە، تەنانەت کە شکۆڵەکانی لەگەڵ خۆیدا بردوە بۆ تورکیاو کاتێکیش بەنـاچـاری چۆتە چیای زمناکۆ لەوێش هەر لەگـەڵ خۆیـدا بردوونی‌و هە چ شاعـیرو خوێندەوارو نەخـوێـنـدەوارێـکی تووش هاتبێ پرسیـارو هەواڵی شاعـیرانی لێ پرسیـوەو لە دەمی ئەو کەسـەوە پاشـا شیعـرەکەی ڕاگوێزتۆتە ناو کەشکۆڵەکەیەوە، هەروەها ناوی شاعیرەکەو جێگاو کاتی نووسینەوەکەشی دیاری کردووە.

ئەمانەی خوارەوە چەند نموونەیەکن لەم بابەتەکە نووسیویە:

١ـ «نووسرایەوە لەبەر دەسنووسەکەی شێخ موحسینی کورەزای شێخ قادری سنەیی»[١]

٢ـ «ئەم تەختەیەم لەبەر نوسخەکەی شێخ موحەمەدی شێـخ کەریـمـی سەرکـۆیی قەرەداغ نووسیـەوە لە ئەستەموڵ لە ١٠ی موحەرەمی ـ ١٣١١ـدا.»[٢].

٣ـ «مـیرزا موحەمەدی میرزا یاقوو ئەم شیعرانەی بە گۆرانی بۆ وتم ومنیش نووسیمەوە لەـ١٥ـی ڕەمەزانی ـ١٣٠٩ـدا لە زمـنـاکـۆ لە کاتـی قاچـاخـیـمـدا کەلەئەستەموڵ هەلاتبووم ـ»[٣]

٤ـ «لە ١٢٧٩ـدا لەکانی چەقـەل ـ

جەنـابی سەیید فەتاحی جەباری لەبەر ئەم شیعرانە بۆ خوێندمەوەو منیش نووسیمەوە»[٤].

٥ـ لەبـەهاری ـ١٢٨٢ـدا بۆ جۆماڵ و پاك کردنەوەی دەلێن جۆگـاکانی تری شارەزوور لەبەرکراوا بووم کاك ئەحمەدیش هاتبوو ئەم پێنج شیعرەی سەرەوەی وت»[٥].

کاك ئەحمـەد مەبـەست لە شاعـیر ئەحمەدی خوسرەو چاوەش ـ یاخود ئەحمەد پریسی‌یە کە نازناوی ـ مەجذوب ـ بووە سەبارەت بەژیان و ساڵی لە دایك بوون و کۆچی دوایی مەحموود پاشا گەلێك بیرو ڕا هەیەو چەند مێژوو

نووس و ئەدیب و شاعیر لەم بارەیەوە زانیاریان داوە بەدەستەوە ئەگەرچی زانیاریەکان کەم یاخود ناتەواویش بن بەلاَم جێگای خۆیان هەیەو سوود دەگەیەنن.

مێژوو نووسی مەزن ـ محمد ئەمین زەکی بەگ ـ لە کتێبی ـ تەئریخی سلێمانیوە ولاَتی ـدا نووسیویە «مەحموود پاشای جاف کوڕی ـ محمد پاشا ـیە. لە ساڵی ـ ١٢٦١ هیجری هاتۆتە دنیا لە پاش کوژرانی باوکی کرا بە رەئیس جاف وەقائمقامی هەڵەبجەو روتبەی ـ میری میران ـ ی درایە. لە ساڵی ـ ١٣٠٦ ـ عوسمان پاشای برای کرد بە رەئیسی جاف و قائمقامی هەڵەبجەو مەحموود پاشا کرا بە متصرف ـ ئورفە ـ. بەلاَم قبووڵی نەکرد. چوو بۆ ئەستەموڵ سێ ساڵی تیا مایەوە لەنهایەت بەدزیەوە بەسەر روسیەدا فیراری کردو هاتەوە شارەزوور، دوای بەینێك بەرووتبەی ـ بەگلەربەگی کرا بە رەئیسی عەشیرەتی جاف و دەوامی کرد تا هەڵگیرساندنی حەربی گەورە.

مەحموود پاشا زۆر موحیبی شیعرو شوعەرا بووە، دیندار بووە، زۆر مزگەوتی کردوە. [روتبەی ـ خان ـ ی درابویە]، لە ساڵی ١٣٣٨ی هیجریدا لە هەڵەبجە وەفاتی کرد. لە ـ قزلرباط ـ دفن کرا لەو مزگەوتەی کە خۆی دروستی کردوە. ئەم زاتە حەزی لە یەکێتی قەومەکەی ئەکرد»[٦]. ئەم بیروڕاو زانیاریانەی ئەمین زەکی بەگی مێژوو نووس هەتا بلێ جوان و سوود بەخشە بەتایبەتی کە بە ڕستەیەکی پڕ مانا لایەنێکی گەورەو پڕ بایەخی مەحموود پاشا باسکردوە کە نووسیویە ـ ئەم زاتە حەزی لە یەکێتی قەومەکەی کردووە ـ. لە چەند خاڵێکدا وەك ساڵی لە دایك بوون و مردن و مانەوەی لە تورکیادا جیاوازی دەبینرێ لەنێوان بیروڕای ئەم و چەند نووسەرێکی تردا.

لەبارەی ژیانی مەحموود پاشاوە سەرچاوەیەکی گرنگ و پڕ بایەخمان لەبەر دەستدایە ،

ئەویش بەشێکە لە یاداشتەکانی خوالێخۆشبوو کەریم بگی فەتاح بەگ، کەتیایدا نووسراوە لە ساڵی ـ ١٢٩٠ـی کۆچیدا والی بەغدا مەحموود بەگی کوڕی محەمەد پاشای بانگ کردە بەغداو داوای جێگیر بوونی جافی لێکرد مەحموود بەگ وەلاَمێکی تەواوی نەدا بەدەستیانەوەو گەڕایەوەو لەسەر ئەمە محەمەد پاشا لە حکومەتی عوسمانی کەوتە شکەیەو بەخۆیو جافەوە روویکردە ئێران بەلاَم مەحموود بەگی کوڕی لەگەڵی نەچوو گەڕایەوە بەغدا محەمەد پاشا کرا بە سەرۆکی گشتی عەشایری جوانڕۆو بەرەبەرە باقی عەشیرەتی جاف خاکی عوسمانی واز لێهێناو چووە لای محەمەد پاشا، مەحموود بەگی کوڕی لەبەغدا جێگیر ئەبێ وردە وردە ئەرازیەکی زۆر لە قەزای خانەقین و کفریدا ئەکرێ والی بەغدا تەحسین پاشا بۆ هاتنەوەی محەمەد پاشا بۆ ولاَتی سلێمانی هەوڵ ئەداو سێ جار مەحموود بەگ ئەنێرێت بە شوێنیا سەر ئەنجام فەرمانی قائمقامیەتی هەڵەبجەو سەرۆکایەتی جاف و هەندێ زەوی بۆ ئەنێرێ، محەمەد پاشا ئەگەڕێتەوە ولاَتی سلێمانی تا ساڵی ـ ١٢٩٩ـ ی کۆچی بەم جۆرە مایەوە لەم بەروارەدا لە کاتێکا کە محەمەد پاشا بێ ئاگاداری لە چیمەن ئیبراهیم سەمین دا ئەبێ تیرەیەکی شاتری بە ناوی کەرەم وەیسی ـ کە هەندێ لە پیاوەکانی لە حەپسی محەمەد پاشادا مرد بوون ئەچنە سەریو ئەیکوژن، مەحموود پاشا بۆ سەندنی خوێنی باوکی لەشکر ئەکاو بەشوێنی عەشایەری هەمەوەند کە پەنای کەرەم وەیسیەکانیان دا بوو تا ئێران ئەچێو هەندێ لە هەمەوەندو هەموو قاتلەکانی باوکی لەناو ئەبات، مەحموود پاشا لە دوای باوکی ئەبێتە سەرۆکی جاف و قائمقامی هەڵەبجەو لە دوای دوو ساڵ. یانی لە ـ ١٣٠٢ـدا روتبەی میری میران ی بۆ دێ لە ـ ١٣٠٧ـ دا کە نامق بەگی میر ئالاَی بوتەشکیلاتی ـ سەنیە ـ و چەند راپۆرتێك کە دژی مەحموود پاشا درابوو سولتان عبدالحمید دێتە شارەزوور، لەو راپۆرتانەدا مەحموود پاشا ئیتیهام کرابوو کە سەرۆك عەشائرەکانی کورد هان

ئەدات کە لە دەوڵەتی عوسمانی یاخی ببن، وەگوێ نەدەن بەکاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی مەحموود پاشا ڕوو ناداتە نامق بەگ بە پێچەوانەی ئەو عوسمان بەگی برای زۆری خزمەت ئەکا. لەسەر تەلغرافی نامق بەگ قائمقامی هەڵەبجە لەگەڵ ڕوتبەی ـ میری میران ـ ئەدرێ بە عوسمان بەگ و مەحموود پاشاش ئەکرێ بە متصرفی ـ ئورفە ـ. مەحموود پاشا ساڵی دوایی لە بەهاردا لەگەڵ محەمەد عەلی بەگی برای ئەچێتە ئەستەموڵ. لە ئەستەموڵ دەست بەسەر ئەکرێت، دوو ساڵێك لەوێ ئەمێنێتەوە لە دواییدا هەلێکی بۆ ڕێك کەوت بەسەر ڕوسیادا دەرچوو هاتە ڕەشت و لەوێش هاتەوە ناو جاف بەڵام زۆری پێنەچوو دوو هەزار سواری دەوڵەتی عوسمانی هاتنە سەر هەڵەبجە بەڵام مەحموود پاشایان دەس نەکەوت و مەحموود پاشا بەهێزێکی جافەوە لە حکومەتی عوسمانی یاخی ئەبێت. دوای مەحموود پاشا توسطی بە نەسرەت پاشا کرد بۆ لێبووردنی و چووە بەغدا بەڵام بۆ چوونی بۆ ئەستەموڵ زۆر اصرار کرا بەکورتی مەحموود پاشا خۆی لە بەغدا دەرباز کردو هاتە ناوچەی ـ قەرەتەپە ـ لەوێ لەشکری جافی بۆ ئامادە کرا بوو لەگەڵیا چوو بۆ ـ کانی چەقەڵ ـ لە دواییدا جارێکی تر سەربازی کرایە سەرو تەکیان پێ هەڵچنی و دایەشاخی زمناکۆ[٧].

ئەمە ئەو بەشەی یاداشتەکانی کەریم بەگەی فەتاح بەگ بوو کە هەمیشە بۆ ئەوە دەست دەدات ببێتە سەرچاوەیەکی ڕوون بۆ مێژووی گەلی کوردو مێژوی هۆزی جاف بەتایبەتی و بەشێك لە ژیانی پڕ لە هەوڵ و تێکۆشانی مەحموود پاشا بۆ خزمەتکردنی نەتەوەکەی. ئەوەی لەم یاداشتانەدا هەستی پێدە کرێت ئەوەیە کە گیانی نەتەوەیی و عاشق بوونی سەربەستی لای مەحموود پاشا لە پێش هەموو شتێکەوە بووە، ڕازی نەبوون و قەناعەت نەبوونی مەحموود پاشا بە هەریەك لە دەسەڵاتی ئێران و دەوڵەتی عوسمانی یەکێك بووە لەو بنەماو هۆ ئاشکرایانەی کە هەستی نەتەوەیی لای مەحموود پاشا دەردەخات. لێرەدا بۆ زیاتر شارەزابوون لە ژیانی هۆزی جاف، کە ژیانی مەحموود پاشا لە منالییەوە تێکەڵ بەو ژیانە بووەو پەیوەندی ڕاستەو خۆی بەباسەکەمانەوە هەیە لە چەند سەرچاوەیەکی ڕوونەوە پێشکەش ئەکەین، عەلی بەگی حسین بەگی جاف، لەوەڵامی پرسیارێکماندا لەم بارەیەوە دەنووسێت:ـ

«جاف هۆزێکی گەورەو فراوانن و دوای ئەوەی لەسەردەمی سوڵتان مورادی عوسمانیا لە ناوچەی جوانڕۆوە هاتوونەتە کوردستانی ئەو سەردەمە کە بە شکراو بوو لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێراندا لەسەر هەندێ هۆی تایبەتی ئەو سەردەمە لە ناوچەی ـ دزیایش ـ دەربەندیخانی ئێستا ـ دا نیشتەجێ بوون دوایی پەرەیان سەند، وردە وردە دەستیان گرتوە بەسەر شارەزووروو گەرمیاندا، گەرمیان و کوێستانیان کردوە. دوای پەرەسەندن و گەشە کردنی و زۆر بوونیان و هاتنی دەستە دەستەی تیرەکانی جاف لە ئێرانەوە بۆ ئەم ناوچەیەو دەوری ـ زاهیربەگ ـ ی سەرۆکی جاف ی ئەو سەردەمەو دامەزرێنەری جافی مورادی و باپیرە گەورەی بەگزادەی جافی مورادی ، کە جاف بەم پێیە دووبەشن جافی جوانرۆ لە ئێران و جافی مورادی لە عیراق ، جافی ئێمە لە دوای ئەمەی لەسەردەمی مەدحەت پاشای والی عوسمانی بەغدادا کە زەوی و زاریان ئەفرۆشت بە نیازی نیشتە جێی هۆزە گەرمیان و کوێستان کارەکانی ئەو سەردەمە حەمە پاشاو مەحموود پاشای کوڕی کەوتنە کڕینی هەرچی زەوی و زاری قەڵەمڕەوی جاف هەیەو ئێستایش لە سەنەدەکانی زەمانی عوسمانیا بەناو سنووروو نرخی کڕینیانەوە هەمووی تیایەو زۆری لەلایەن ئەوەی خاوەنەکانیاوە پارێزراوە. ئیتر جاف لە سنووری ـ جبل حمرین ـ وە تاکو (شلێرو ناو خوان) هەمووی بوو بە موڵکی تاپۆی بەگزادەی جاف بێجگە لە هەندێ جێگای تایبەتی کەم نەبێت یان بەدەست میریەوە مایەوە یان کەسانی تر خاوەن تەکیەو پیاو ماقوڵانی ئەو سەردەمە کریان یاخود میری پێی بەخشیون. ئیتر

جاف لە- قزرەباتـەوە- کەوا دامێنی کوردستانە تاکو شلێرو ناوخـوان بەشی کوردستـانی عێراق و لەو دیـو سنووریشەوە هەتا ناوچەی مەریوان وگۆلی زرێبارو لای خواروی قزرەبات و شیروانەو کەلار، پێیازو شارەزوورو پێنجوین و ئەودیو سنووریش ئەوانەی سەرەوە بەزستان و بەهـار هاوین و پایـز هاتـوچـۆیـان تیا کردووە. بۆ چەسپـانـدنی ئەوەش جاف چۆتە ناو ئێرانیشەوە هەتا موڵك وزەویوزاریشیان لەوێ کڕیوەو هەیانە. بەتایبەتی ئاغـاکـانی گەلاڵی ئەوەی کلودیـوس ریـچ لەگـەشت نامـەکـەیدا ئەڵێت: کە چوومە ماڵی کە یخوسرەو بەگی سەرۆکـی هۆزی جاف هاوینی -١٨٢٠- لە کاتێکـدا ئەچووم بۆسنە بۆ دیدەنی ئەمانوڵلاخانی والی ئەردەلان لە سنە ماڵی کەیخوسرەو بەگ لە نزیکی گۆمی زرێبارەوە بوو، ئەو میـوانداریەم هەتا مردن لە بیر ناچێتەوە بەم بۆنەیەوە جاف بەشێکیان پەڕیونەتەوە ناوچەی دوکان لە پارێـزگـای سلێمـانی کە ئەوانیش سمایل عوزمێڕی ، جافـەرەشکـەن. ئەوان لەو ناوچـەیـەوە لەکـاتی خۆیا گەرمیان و کوێستانیا کردوەو ئێستاش خۆیان. بە جاف ئەزانن. گەرمیـان و کوێستـان کردنی جاف ئەوەنـدە جێگیرو چەسپاوە لە ناخیانا چونکە زۆربەی کەوتت جاف واتا ئاژەڵ دارو مەڕومالات بەخێوکەر، هەتا ئەم ساڵانەی دواییش گەرمیـان و کوێستانیان ئەکرد. هەر نەشبوایە تاکـو ناوچەی پێنجوین ئەچوون بۆ لەوەڕ خۆری. هەر چەنـد ماڵ لەگـەرمیـان جێگیر بوو بوو بەڵام هاوینان ئاژەڵەکانیان شوان کەژاو کەژ ئەیانبردن و خۆشیان بەبنە - واتـە ماڵی سووك و کەم - بەلۆری یان عەرەبـانـەی تراکتور لەگەرمیانەوە

ئەهـاتنە شارەزوور یان چاوەڕوانی ئاژەڵەکەیان ئەکرد یان لەوێ لایان ئەبوون بەو نیازەی بەڵکو ئەگەر میری عێراق و ئێرانیش وەکو جاران ڕێگەیان نەدەن بۆ لەوەڕ خۆری بچنە ئێران بەڵکو بچنە ناوچەی پێنجوین جا بەو بۆنـەیـەوە ئەم شیعـرەی مەولەوی- کەوا ئەزانم یا لە شینـەکـەی- ئەمنـە خانی ژنی بارام بەگدایە یان لە شینەکەی قادر بەگی کەیخوسرەو بەگدایە کە ئەڵێت:-

زیرەی تەڵیت بار کۆچ ئەوماڵان

تەنسیرەش نیەن ئەم ساڵ چون ساڵان

داخ و حەسرەت بۆ کزبوون و ئاڵۆزاوی ڕێ کۆچی ئەو ساڵە ئەخوازێت»[٨] هەروەها بۆ زیاتر شارەزا بوونمان لە مێـژووی جاف و دەوربینینیـان لە کێشـەکـانی ئەو سەردەمـە با تەمـاشـای چەنـد لاپـەرەیەك بکەین لە یاداشتکـانی - کەریم بەگی فەتـاح بەگ، کە بەڵگـە نامـەیـەکی زینـدوە لەم بارەیـەوە «جـاف موڕادی لە سەردەمی سوڵتـان موڕادی چوارەمدا هاتونە خاکی - بەبە - ١١٤٥ی کۆچی ماوەیەك لەوێ ماوەتەوە لەپاشدا چوەتـەوە - جوانـرۆ - لە .جێگـەیـانـدا لەشـارەزوور عەشیرەتی گەلاڵی ئەمێنێتەوە لەدواییدا- ظاهر بەگ - و - طاهر بەگ - کوڕانی یار ئەحمەد بەگ کوڕی سیف الله بەگی کوڕی سەیـد ئەحمـەد بەگی سەرۆکی جاف بە چوارسەد ماڵێکەوە دێتە- بانی خێڵان - کە لەقەزای - سەلاحـیـە - دایـە. ١١٥٠- کۆچـی لەم بەروارەدا شارەزوور بەدەس عەشایری گەلاڵی - مەنمی - کەڵهور - گەڵباخی- تیلە کۆو بڵباس - وە ئەبێ. ظاهر بەگ بەرە بەرە بەکۆچەرانی جاف جوانرۆ هێز پەیدا ئەکاو هەزار ماڵێـك پێکـەوە ئەنێو لە هەڵێکـدا لەسەر داوا کردنی حاکمی بەبە - ٤٠ - جەردەی ئەو ناوە ئەکوژێو حاکمی بەبە لەسەر ئەم خزمەتە - بانێ خێڵان - و - دزیایش - یان ئەداتـێ و لەوێ جێگـیر ئەبـێ ئێستـەش لەوێ نەتەوەی ماوە. لە کوڕانی ظاهر بەگ سلیمان بەگ و قادر بەگ لەشـەڕێکـدا عەشـایـری شارەزوور ئەشکێنن و جێگـەکەیان لێ زەوت ئەکەن و لە دوای ئەمە- عەشایر جاف جوانرۆ- نزیك پانزە هەزار ماڵێك دێنە شارەزوورو جێـگـیر ئەبـن. لە دوای سلێمـان بەگ و قادر بەگ سەرۆکـایـەتـی جاف ئەکـەوێتـە دەس قادر بەگ و کەیخوسرەو بەگی کوڕانی سلێمان بەگ ئەم دوو سەرۆکە هاوچەرخی سلێمان پاشای باوکی ئەحمەد پاشای بابان بوون - ١٢٤٣ - ١٢٥٤ - ی کۆچی لە دوای کەیخوسرەو

بەگ سلێمان بەگی کوری بۆتە سەرۆك و لە دەوروبەری - ١٢٤٥- دا کە لەشکری ئەردەڵان و ئێران هاتنە سەر سلێمانی عبداللە بەگی برای سلێمان بەگ بە دوو هەزار سواری جافەوە دێت بۆ یارمەتی سلێمان پاشای بابان و لە - گردە گروێ- نزیکی سولەیمانی ئەشکێو عبداللە بەگی کەیخوسرەو بەگیش زامار ئەبێو هەر بەو زامەوە کۆچی دوایی ئەکات. لە دوای ئەم شەرە ماوەیەکی درێژ سەرۆکایەتی سلێمان بەگ دەوام ئەکاو قادربەگی برای بۆ جێگیر بوونی عەشیرەتی جاف خزمەتێکی زۆر ئەکا لە دوای مردنی سلێمان بەگ سەرۆکایەتی جاف ئەکەوێتە دەس محـەمـەد بەگی برایـان کە هێشتا منداڵ ئەبێ - ١١٤٨- کۆچی. وادیارە کە ئەحمەد پاشای بەبە لەگەڵ محـەمـەد بەگـدا بەینی چاك نەبـوەوەو ویستویەتی - ئەحمەدبەگی وڵەوبەگ - کە خاڵۆی بوو بکا بە سەرۆکی جاف بۆ ئەم مەبەستە ویستویەتی بەفێڵێك محەمەد بەگ بگرێو دەعوەتی کردوە بۆ سلێمانی بەڵام محەمەد بەگ نەچووەو چەند بەگزادەیەکی خزمی ناردوە ئەحمەد پاشا ئەم بەگزادانە ئەگرێو لەکۆیە- حەپسیان ئەکا. بەرامبەر ئەمە محەمەد بەگیش ئەحمەد بەگیو لەوبەگ ئەگرێو ماڵەکـەی تالان ئەکـاو لەگەڵ عەشایری جاف ئەچێتە ئەردەڵان بەڵام بەهـۆی خزمایەتی ئەحمەد بەگی وڵەو بەگ و والی ئەردەڵان لەوێ گونجـانیشی نابێ و دێتــە دەوری - قزرابات - و- خانەقین - و خۆیشی ئەچێتە لای والی بەغـا حکومـەتی بەغا زۆر رێزی ئەگرێو لەگەڵ عەشـایری جاف دا لە دەوری - قزرابات - جێگیریان ئەکـا لە دوای سێ ساڵ لەگـەڵ ئەحمـەد پاشای بابان ئاشتیـان ئەبێتـەوە، دێتەوە شارەزوور تا دوای هاتنی ئەمـارەتی بەبە-١٢٦٤ـی کۆچی بەم شێوەیە دەوامی کرد کاتێك کە سەردار- عومەر پاشا بۆ دروست کردن و رێکخستنی بەرێـوەبەرایەتی هاتە خاکی بەبە ویستی رەسمێـك بخاتە سەر عەشایری جاف و هەرەشەی لە محەمەد بەگ کرد لەپاشدا لەسەر رەسمێکی چل یەکی لەمەرو بزن رێك کەوتن بەم جۆرە سەرۆکایەتی جاف و قائـمـقـامـیــەتی هەڵەبجــە تا - ١٢٩٠ - ی کۆچی بەدەستیەوە مایەوە»[٩].

بۆ زیاتر شارەزابوون لە مێژووی جاف و قوڵ بوونەوەو پەلهـاویشتن لەم بوارەدا کورتــە نووسینێکی پیرەمێرد هەیـە کە گەلێ لایـەنی گەش و نوێمان بۆ دەردەخات، پیرەمـێرد لەرێـزی ئەو نووسینانەدا کە بەزنجیرە لەژێر ناوی - تأریــخ و اشخــاص - دا بڵاوی کردۆتــەوە، نووسیویە «ئێمە رێزمان لێگرتووە ئەمانەوێ ئەم ئێڵ و تیرە کۆنانە بهێنینە ریزو زنجیرەی تەئریخەوە با هەموو لایێکی بەریکـو پێکیش نەزانـین بەڵام ئەوی خۆمـان ئاگـادارین ئەینـووسـین و ئەوی لە ئێمـە شارەزاتـرە چینێکی تری لێ هەڵچنێ، ئەمجارە لە ئێلی جاف ئەدوێین:-

وەکو لە هەندێ تەئریخا بۆمان دەرکەوتوە ئەم شارەزوورە بەرو دوای تەئریخ پر بووە لە ئێلات و هەر حوکمدارێك کە زۆرو دەستەڵاتێکی پەیدا کردبێ بەو ئێلاتەوە بووە وەکو بابا ئەردەڵان کە بەتەنها هاتوەتە شارەزوورو لەناو ئێـلاتـا خۆی شیرین کردوەو بەرە بەرە هەمویانی یەك خستووە حکومەتێکی لە شارەزوورو زەڵمدا دامەزراندوە کە یەکە حکومەتی تەئریخی کوردانە.

ئێستـایش جاف ناوی تەنهـا عەشرەتێـك نیـیـە ناوی شیرازەی جزوبەندی عەشایرێکی زۆرە کە ئەمانە پێش زەمانی ساسانیش تیرە تیرەو بەش بەش لە شارەزووردا بوون. گاهـ لە ژێـر حوکمی شاهـانی ئێراندا گاهـ لە سایەی پادشاهانی عوسمانیدا هەڵیان کردوە تاسوڵتان مورادی رابـع کە هات بۆسەفەری بەغدا ئەم ئێلاتەی کۆکـردەوە. وڵدبەگی باپیرە گەورەی برایم بەگی کرد بە رەئیسیان و بەناوی ئێلی مورادیەوە هێنانیە ئینتزامەوە کە ئەو تەئریخە نزیك بە - ٣٠ - تیرەو عەشیرەت بوون. میکـائیـلی، روغـزادی، شاتـری، ئەوروڵی، سعیدانی، گەلاڵی، تەرخـانی، جنگی، هاروونی، پشتماڵە، رەش و بۆری، کەمالی، بداخی، یەزدانە بەخشی، ئەخەسووری، یوسف جانی، باشکی، سۆفی وەند، وینەوەند.

چونکـه ئەم ئێڵە زۆر بوون لە شیروانەوە تاپشتی سنە خێـڵەرێ گەرمیــان و کوێستــانی ئەوان بوو، تەنهـا رەئیسێك ئیدارەی پێ نەدەکرا، خێڵ خێڵ. و بەش بەش دایاننە دەست چەند ئەمیرێك و ئەو ئەمیرانە لە ئیدارەی منفردی بەشی خۆیاندا سەربەست و لە کلیاتدا تابعی رەئیسێکی عمــوومی بوون هەر وەکـو Federasyon ـ فەدراسیــون. لەم دواینــەوە کە یخــوسرەو بەگیــانی تیــاهەڵکەوت. باوی لە هەموویان سەند بەسیاسەت و ئیدارەی سەردار عەشرەتی و سەرئێلی ولد بەگی سست کرد ئێجگار محەمەد بەگی کوری کە لە رۆم و عەجەمدا بە پیاوێکی هوشیارو نامدار دانرابوو لەگەڵ دوو دەوڵەتا پەنجەی لێنەدا، خۆی بە عەقڵ و سیاسەت و کیاسەت، قادر بەگی برای بەشجــاعەت و بەسالەت ئێلی جافیان گەیــانـدە هەژدە هەزار خانــە. حەتتایەکێ لە ئاساری فەراسـەتی محــمــەد بەگ ئەمــە بوو کەلە حدوودی بەغداوە تاپشتی شاری سنەی تاپۆ کرد بە پێی بەدەل وەختێ محەمەد بەگ لەگەڵ والی بەغدا لێیان بوو بە ناخۆشی ئەو هەموو ئێلەی بارکرد چوو ئێران، ناصرالدین شاـ زۆری حورمەت گرت. هەموو بەرەی زەهاو جوانرۆو قەسری شیریــنی دایــە تا عوسمــانی مەجبــوور بوو دڵنەوایی کرد، هێنانیەوە کە هیچ تەکلیفیان لەسەر نەبێ تەنها لە ئەغنام چل یەکی عەینی شەرعیو ساڵی هەر ماڵێ خەرجێــك بدا. محمــد پاشا ـ١١ـ کوری بوو، محمود پاشا، عوسمان پاشا، حسن بەگ، سلیمان بەگ، فەتاح بەگ محمد عەلی بەگ قادر بەگ و کێ و کێ. قادر بەگیش تایفــەی بارام بەگی لێ کەوتــەوە کە ئەوانیش زۆربەی ئێــلاتیــان بەدەستــەوە بوو بەڵام رەونــەق و دەیدەبەو ئیداراتی جاف بەسەر ئێلی مەحموود پاشاو ئەمیری عبدالله پاشاوە بوو وەسمان پاشا کە لەسەر ئێلیەوە بوو بە قائمقام لە ئێل براو لە هەڵەبجە لە سایەی سەڵتەنەتی خانمدا بەختیار ژیا»[١٠].

پیرەمێرد تەنها ئەم بەشەی لە زنجیرەی مێژووی جاف و مەحــمــوود پاشــا بڵاو کردۆتــەوە، لەوەدەچێ لەبــەر سەرقاڵیو زۆری بابەتی رۆژنامەکەی لەیادی چووبێت ئەم زنجیرەیە تەواو بکات و تەواوی مەبەستە مێژووییەکە بدات بەدەستەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو بەشە. کەمە گرنگیەکی زۆری لە مێژووی هۆزی جافدا هەیە.

تەمەن و ساڵی لەدایك بوونی مەحموود پاشاو کۆچی دوایی.

لە ئەنجــامی ئەو زانیاریانەی ئێمە بەدەستمان هێناوە مەحموود پاشا ـ ٧٥ ـ یاخود ـ ٧٧ ـ ساڵ ژیاوە، مێژوو نووس ئەمین زەکی بەگ نووسیویەـ ساڵی ـ ١٢٦١ ـ ی کۆچی واتە ـ ١٨٤١ ـ ی زاینی لەدایك بووە. علاء الدین سجــادی لە مێژووەکەیدا نووسیویە ـ١٨٤٦ـ لەدایك بووە. هیچ کامیان جێگای لەدایك بوونەکەی نەنووسیوە. هەروەهــا ئەمین زەکی ساڵیـ ١٣٣٨ـی کۆچی بەساڵی کۆچی دوایی داناوە واتە ساڵی ـ ١٩١٨ ـ ی زاینی وە. مامۆستا علاءالدین سجادی ساڵی ـ ١٩٢١ ـ ی بە ساڵی کۆچکردنی داناوە. بە بڕوای من ئەو مێژوەی کە مامۆستا سجادی دایناوە نزیکترو راستترە وە دەکرێت پشتی پێ ببەستین.

پاشــا لە شاری هەڵەبجــە کۆچی دوایی کردوەو لە ـ قزرابــات ـ لەو مزگەوتەدا کە خۆی دروستی کرد بوو بەخاك سپێرراوە.

«مەحموود پاشای شاعیر»

گومانی تێدا نی‌یە کە یەکێکی وەك مەحموود پاشا زەوق و حەزو ئارەزوویەکی ئەوەندە زۆرو بێ سنووری لەگەڵ شیعــردا هەبــوو بێ دیارە ئەگەر شاعیرێکی گەورەش نەبووبێ هەر دەبێت کۆمەڵێ شیعری بووبێ. ئەم گومانە مایــەوەو چەنـدین بیروڕا هەبوو لەسەر ئەوەی کە ئایا مەحمــوود پاشــا شیعــری هەیە؟ دەبێ چەند شیعری هەبێ؟، هەتا ئەم دواییە کە چەند کەشکۆڵێك دەستاو دەست هاتوو گەلێ کەس بەوردی کەوتە خوێندنەوەو تاوو توکــردنیــان وەك ـ کەشکـۆڵی مەحموود پاشاـ خۆیو کەشکۆڵیـ کەریم بەگی فەتاح بەگ و رەزا بەگی فەتاح بەگ ـ کە بەخەتێکی خۆش و شێوەیەکی جوان سەدەها

شیعری مەولەوی‌و وەلی دێوانەو بێسارانی و خاناو هتد- لەو کەشکۆڵانـەدا نووسراوەتەوە، زۆربەی شیعرەکان شیعـری شاعـیرانی ناوچـەی هەورامـانن ، لە ریزی ئەوانەدا شیعرێکی مەحموود پاشا هەیە، کە بەو شێوە زمانە نووسیویەتی. شیعرەکە شیوەنی مەحموود پاشایە بۆ مەرگی براکانی بەڵام ئەم شیعرە بەهەڵە لە دیوانی پیرەمێردی محمد رەسول هاوار ـ دا، دراوەتە پاڵ پیرەمێرد و لەلاپـەرە ـ ٣٢٨ ـ دا بڵاوکراوەتەوە. بەناونیشانی ـ یادی مەحمـوود پاشای جاف ـ کە گوایە پیرەمێرد ئەو شیعرەی لە یادی مەحموود پاشادا وتوە. وەپیرەمێرد لە شێـوەی گۆران ـ هەورامی ـ یەوە وەریگـێڕاوەتە سەر شێوەی سلێمانی‌و دەستکاری شیعرەکەی کردوە.

مەحمـوود پاشـا شەش برای هەبـووە کە بریتـین لە: وەسمان پاشا، حەسەن بەگ، حەمە عەلی بەگ، سلێمان بەگ فەتاح بەگ، قادر بەگ.، ئەم قادر بەگە ئەوە نی‌یە کە مەولەوی شیعرێکی شین و لاواندنەوەی زۆر بەرزی لە کارەسـاتی کۆچکـردنیـدا وتـوە. بەڵکـو ئەمیـان برای مەحمـوود پاشـا بوەو قادر بەگی لای مەولەوی مامی مەحمـوود پاشـا بووە. شیعرەکە خۆی بیست و پێنج بەیتە، پیرەمێرد لەوەرگێڕانەکەدا کردوویە بە نۆزدە بەیت، وەهـەندێ دەستکاری تێدا کردووە. مەحموود پاشا لە شیعرەکەیدا ناوی هەرسێ براکەی نووسیوە کە شیوەنی بۆکردوون. کە بریتین لە فەتاح بەگ، حەسەن بەگ قادر بەگ. وەمەحموود پاشا کوڕە گەورەی حەمە پاشای جاف بوەو لە دوای هەر شەش براکەی کۆچی دوایی کردوە. لێرەدا دەقی شیعرەکەی مەحموود پاشاو وەرگێڕانەکەی پیرەمێرد دەنووسین:-

«وادەی خێـڵەو خوار ئێـلاخ بێـزانـەن
وادەی گەرمـەسـێر سەحـرای شیروانـەن
براکـانـم هیـچ کەسـیـان نی‌یـەن دیـار
وەك جاران سوار بن بۆ ڕاووشـکـار
هانـا هاسێ بەور، سێ نامـدارم ڕۆ
سێ پڵەنـگ هیـمـمـەت شێر کردارم ڕۆ
سێ شاهـین، سێ‌بـاز، شیروان ماوام ڕۆ
سێ پڵەنـگ نەهـیـب، وەقـت داوام ڕۆ
سێ ـ سەعـد وەقـاص ـ سەر ئاوردەم ڕۆ
سێ ڕم ئەزوڵفـان داخـان بەردەم ڕۆ
ـ ئیـللا ـ سولەیـمـان ـ ئەو بێ ئەنـدێـشـە
ئەو جەهـدو غیرەت عەداوەت کێـشـە
ئەو شمـقـار شۆخ نەریـمـان شیـمـە
ئەو مەرد مەیـدان بێ‌خـەوف و بیـمـە
ئەو شۆڕە سوارە گورجـی ئەزیـنـە
ئەو حاتـەم هیـمـمـەت سەرحـەد نشـیـنـە
هارەی یەدەکـان نیـهـاش وەتـاو بی
سەر زەمـین بەعـەشـق هات هات ڕاو بی
نیـسـتـە نادیـار ڕووی سەر بیـسـاتـەن
تالعـیش ئەکـێـچ ئەرد نا هاتـەن
ئەنـە فەتـاح بەگ ئەو ڕۆسـتـەم ڕەنـگـە
ئەو پیـلەتـەن تەن بورزو ئەهـەنـگـە
ئەو هەڵۆ هیـمـمـەت قەهـار قیـنـە
ئەو دەسـت و بازوی شۆخ ڕەنـگـیـنـە
سەرتـاپـا تەیـار وێـنـەی فلامـەرز
جەسـەهـەش ماتـەن زەوارەی گۆدەرز
نیـسـتـە نادیـار دەشـتـی شیروانـەن
داخ ئەو سەرمـەشـق کول دەورانـەن
ئەنـە حەسـەن بەگ ئەو ئەو جوانـە
ئەو شێـوەی شیریـن، ئەو میـهـرەبـانـە
ئەو میرمـەزن ئەو تووڵ لاوە
ئەو باهـوو بەدەن ئەو چەرخ چاوە
ئەو فەغـفـور ئەژاد مەنـشـووری جەعـام
دنـیـای پڕ مەیـنـەت وەنـەش نە داکـام
ئەنـە قادر بەگ ئەو تەیـار شەخـتـە
ئەو کەس بێ کەس یانـەش دەربـەسـتـە
خانـمـان خەریـك ئەهـاتـی دەردەن
ئێش فەتـاح بەگ عەلاوەی کشـتـەن

جەزوبان لاڵ بم کەچەن کارتان
مەندەن وەبێ سەر دەستەی سوارتان
فەڵەك هانە فیکر سەودای مەکروفەن
خاك وەبێ زنجیر شێر مکەرۆبەن
دەی کێ بۆ جەرەنگ سایە نیشانتان
هۆردارۆ ماردم ئاتەش ئەفشانتان
وڵڵا ئەو فەڵەك برایێش مەرد
یاچون تۆ ئاه سەرد مکەرد
ئەویش سفتەی جەرگ وێش مشنەفتەوە
تا ئەبەد جەمەرگ دوور مکەفتەوە
برا چون فەڵەك کەسش نەمەردەن
مەرگ جوانان وەعادەت کەردەن»[١١]

وەرگێڕانەکەی پیرەمێرد :ـ

«وادەی خێڵەو خوار، ئێل جافانەن
دەمی گەرمەسێر دەشتی شیروانەن
لەبراکانم کەسیان نیەن دیار
وەك جاران سواربن بۆ ڕاوو شکار
هانا برایان شوێن نادیارم ڕۆ
سێ پڵنگ هەیبەت شێرشکارو ڕۆ
سێ شاهێن سێ باز شیروانی ماوا
فەڵەك لە زۆریان کەوتبوە داوا
ئای سلێمان بەگ عەدالەت پیشە
لەدێوی کێوی قاف بێ ئەندێشە
ئەو شۆڕە سوارە زینەتی زینە
ئەو حاتەم هیممەت سەر حەد نشینە
چابوك سواری بەناوو داو بوو
لە شیروانەدا هاتی ڕاوبوو
ئێستا نادیار سەر ڕووی بیساتە
لە دوای ئەو عەشرەت ڕووی لەنەهاتە
هێجکار فەتاح بەگ ئەو ڕۆستەم ڕەنگە
ئەو پیلە تەنەی شێوەی نەهەنگە
ئەو شاباز هیممەت ئەو هەڵۆ قینە
ئەو شانو باهو سەهم ڕەنگینە
سەرتاپا بڵند وێنەی فەرامووڕز
ئەهاتە لەرزە لەنەعرەی ئەلبورز
ئەوی تیانی‌یە دەشتی شیروانە
بۆیە لەلای من چۆڵ و وێرانە
ئاخ بۆ قادر بەگ دۆستی مەولەوی
گەردن کەچی بوون شێری سەر زەوی
هەر ئەو زانیویە شینی بۆ بکا
هەر بەیتێك جامێ فرمێسك لەتەکا
خانمان خەریك شین و هاوارە
داخی فەتاح بەگ لەسەر گشت بارە.
ئاخ لاڵ بم لەکوێن شۆڕە سوارانیان
بێدەنگ و ئاهەنگ گەلی یارانیان
بەو خوایە فەلەك گەر برای ئەمرد
بەناڵە دنیای هەراسات ئەکرد
دەستی نەئەچووە مەرگی جوانانمان
وێران نەئەبوو جێی خان و مانمان
خۆی کەسی نیەو جەرگی بێ ئێشە
مەرگی مەردانی کردووە بە پیشە»[١٢]

دوای خوێندنەوەی ئەم شیعرە دەتوانین بڵێین، هەر چەندە مەحموود پاشا وەك شاعیرێك نەناسراوەو شیعرەکەشی ناگاتە وردیو وەستاکاری شاعیرێکی وەك مەولەوی بەڵام سۆزو دارشتنێکی شاعیرانەی تێدایەو هەردێنینەوە سەر ئەوەی کە بڵێین لەوە ناچێ کە مەحموود پاشا بەدرێژی ژیانی هەر ئەم شیعرەی هەبووبێ‌و من دڵنیام گەلێ شیعری هەبوەو بەڵام یاخۆی نەیویستوە بڵاوبنەوە یاخود لەماوەی ئەم هەموو ساڵانەدا فەوتاون و لەناوچوون.

لەلایەکی کەشەوە، دڵسۆزی مەحموود پاشا بۆ شیعرو ئەدەبی نەتەوەکەی بەرادەیەك بووە کە شیعری ئەو هەموو شاعیرانەی کۆکردۆتەوەو نووسیونیەوەو لە خۆی بەپێشتری زانیون.

ە